

УДК 002. 2 (477): 94 (477)

**ЩОДЕННА ПЕРІОДИКА НАДДНІПРЯНЩИНИ
ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ
ПРО УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКІ ВЗАЄМИНИ
(НА МАТЕРІАЛАХ ГАЗЕТ «ГРОМАДСЬКА ДУМКА»
ТА «РАДА»)**

© М. Т. Андрійчук, старший викладач,
НТУУ «КПІ», Київ, Україна

**Рассматривается ведение украинско-еврейской дис-
куссии на колонках первых ежедневных периоди-
ческих изданий Надднепрянщины — газет «Общест-
венное Мнение» и «Совет».**

**Consideration of the Ukrainian-Jewish relations in the first
newspapers of Naddnipryanshyna is presented.**

Поява легальної україномовної періодики в Російській імперії стала можливою лише після оприлюднення відомого царського маніфесту від 17 жовтня 1905 року. В революційних умовах 1905-1907 рр. тиск цензури в царській Росії значно послабшав, чим негайно скористалися різні угруповання українства. У Наддніпрянщині, що входила до складу Російської імперії, одними з перших українських часописів стали щоденні газети «Громадська думка» (Київ, 1905-1906) та «Рада» (Київ, 1906-1914).

Щоденний часопис «Громадська думка», перший номер якого побачив світ 31 грудня 1905 р., позиціонував себе як «політична, економічна і літературна газета». Організацію випуску цього видання взяли на себе В. Леонтович (редактор-видавець), потім Ф. Матушевський (редактор) і Є. Чикаленко (видавець). У редколегію входили такі українські діячі як Б. Грінченко, С. Єфре-

мов, В. Дурдиківський, М. Левицький, М. Загірна. В основу діяльності газети було покладено захист прав українського народу й вона фактично являлась рупором тогочасних українських національно-демократичних сил [30, С. 32]. Після закриття газети «Громадська думка» 18 серпня 1906 р. діячі, що випускали цей часопис, згуртувались навколо нового видання — щоденної газети «Рада», перший номер якої побачив світ 15 вересня 1906 року. «Рада» продовжувала лінію «Громадської думки», обстоюючи позиції «українства з огляду різних поступових партій» і офіційно залишалась позапартійним органом. Водночас це видання фактично було органом Товариства українських поступовців (ТУП) — нелегальної міжпартійної громадсько-політичної організації Наддніпрянської України, що діяла в Російській імперії у 1908-1917 рр. на засадах парламентаризму та конституціоналізму, виборюючи націо-

КНИГОЗНАВСТВО

нально-культурні права українців (українізація шкільництва, церкви, судівництва тощо) та виступаючи за перебудову імперії на федеративних засадах. Редактором «Громадської думки», а тривалий час і «Ради» був Ф. Матушевський. З 1907 р. редактором «Ради» став М. Павловський. «Громадська думка» утримувалася на кошти Є. Чикаленка при активній участі у фінансуванні В. Симиренка і В. Леонтовича. Газету «Рада» також фінансово підтримували Є. Чикаленко, В. Симиренко та Л. Жебуньов [25, С. 987-988].

Хоч часописи «Громадська думка» та «Рада» висвітлювали різноманітні питання життя переважно українського народу, однак немало місця на їхніх шпальтах відводилось і єврейському питанню. Звертання цих видань до єврейської тематики було спричинено тривалим досвідом співжиття українського та єврейського народів загалом, і конкретно подіями, що відбувались в роки революції 1905-1907 рр., а також у післяреволюційні роки (серія погромів, справа Бейліса тощо). Публікації у цих виданнях щодо українсько-єврейських взаємин можна виокремити в декілька груп. Це, поперше, публікації, що стосуються антиєврейських погромів та подій з ними пов'язаних. Вони здебільшого були опубліковані в короткотривалий період діяльності газети «Громадська думка» та на початковому етапі діяльності газети «Рада», тобто тоді, коли ці події відбувалися. Окреме місце займають публікації, що критикують діяльність чорносотенних організацій, низка ре-

портажів із судових засідань та статті, присвячені справі Бейліса, які відображають ставлення редакції до цього судового процесу. До найбільшої групи можна віднести публікації, часто контраверсійні, щодо українсько-єврейських взаємин, які побачили світ у рамках започаткованої редакцією «Ради» дискусії. Слід виокремити й статті, що висвітлюють стосунки євреїв з іншими народами, перш за все з поляками. Окрему групу становлять і твори видатного єврейського діяча В. Жаботинського, що були надруковані на шпальтах «Ради», та рефлексії на них українських авторів.

Майже від самого початку діяльності часописів «Громадська думка» та «Рада» громадсько-політичне та національне життя євреїв було об'єктом їхньої уваги. Зокрема, в одному з номерів «Громадської думки» у статті «З'їзд євреїв» (автор якої підписувався криптонімом «М. Х.»), детально розглядалась робота з'їзду Спільки рівноправності російських євреїв, що відбувся в лютому 1906 року. Автор звертає особливу увагу на постанови з'їзду щодо участі євреїв у виборах, відстоюванні своїх інтересів через Думу, боротьби за рівноправність, проти обмежень і скасування «смуги осілості». Передбачаючи закиди частини тодішнього російського суспільства щодо надмірного націоналізму Спільки рівноправності російських євреїв, автор зазначав: «Що ж до націоналізму, якого з першого погляду і справді чимало є в програмі Спільки, то він очевидно був викликаним важким становищем єврейсько-

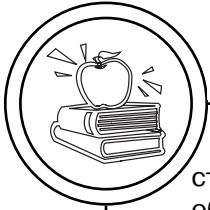
го народу... Такого націоналізму нічого лякатись. Такий націоналізм напевне буде в програмах заступників й інших націй, яким доведеться змагатися за свої національні права... До таких націй в Росії належить і наша українська нація і заступникам її в будущій державній думі треба про це пам'ятати.» [38]. Отже, автор цієї публікації не лише підтримав рішення з'їзду Співки рівноправності російських євреїв, але й фактично закликав українців брати приклад з євреїв у відстоюванні своїх національних прав.

Дописувачі українських газет цікавились не тільки політичною стороною єврейського питання. Так, один із авторів «Громадської думки» — Р. Дніпровенко, порушує питання освіти євреїв у публікації «Школи і євреї». Автора обурює те, що кількість євреїв у навчальних закладах обмежувалася п'ятивідсотковою верхньою межею. «Не згадуючи про знамениту «черту оседлости», найбільша несправедливість, що євреям тяжке лихо чинить — це заборона вчитися» — резюмує автор [9].

Відомо, що в роки революції 1905-1907 рр. в різних місцях Російської імперії відбулась серія антиєврейських погромів, організованих чорносотенними організаціями при підтримці влади. Питання цих погромів, а також ставлення до них влади знайшло відображення як на шпальтах газети «Громадська думка», так і газети «Рада». Зокрема, на шпальтах «Громадської думки» висвітлювався хід судового засідання щодо погрому в м. Смілі [5]. У одному з червне-

вих номерів газети за 1906 р. йшлося про кривавий погром у Білостоку [40]. У статті «Правда про єврейський погром у Києві» автор, що підписувався криптонімом «М. З.», висвітлює криваві події, що стались 18 жовтня 1905 року. Дописувач газети звертає увагу на факт допомоги євреям представниками християнського населення. Він зазначає, що, бачачи як царське військо та поліція потурають погромникам, християнське населення ставало на захист євреїв, хоч чимало тих захисників загинуло від куль або було поранено [36].

Газета «Рада» також пильно стежила за ходом судових засідань, що розглядали справу про Київський погром 18 жовтня 1905 року. Як повідомлялось її кореспондентом в репортажі із зали суду, до погрому закликали колишній працівник поліції Василь Хижняков і секретар Київського відділення «Союза русского народа» та агент поліції за сумісництвом Микола Брусок [6]. Отже, український журналіст звернув увагу на з'ясовані в результаті слідства факти причетності до організації Київського погрому не тільки чорносотенних організацій, але й влади. Відображувались на шпальтах «Ради» й події, пов'язані з іншими погромами. Так, ще в одному з репортажів із судової зали кореспонденти «Ради» описували хід судових засідань щодо антиєврейського жовтневого погрому 1905 р. у м. Ніжині. У репортажі зокрема зазначалося, що адвокат постраждалих, відомий єврейський діяч А. Марголін, вважав, що цей погром

КНИГОЗНАВСТВО

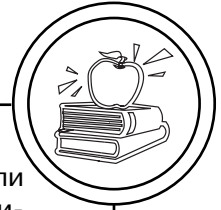
став можливим не через місцеві обставини, а через те, що погроми організовувалися і скеровувалися з єдиного центру. Про це, на думку захисника, свідчив і той факт, що погроми відбувались одночасно в різних містах відразу після оприлюднення царського Маніфесту 17 жовтня 1905 року [7].

У період революції 1905-1907 рр. антиєврейські погроми були доволі частими і захиститись від них єврейство намагалось шляхом звернення до центральної влади Російської імперії. Водночас, такі звернення далеко не завжди приносили позитивні результати. Автор статті «Гр. Вітте і єврейське питання» розвінчує міф про нібито юдофільство графа Вітте — чільного урядовця Російської імперії, якого навіть називали «жидівським міністром». Коли до нього прибула депутація від Комітету допомоги євреям, Вітте хоч і пообіцяв боронити євреїв та взяв відповідальність за вчинки місцевої влади, але разом з тим закликав євреїв активніше включатись в діяльність загальноросійських проурядових партій і відійти від участі в революційних партіях, інакше, на його думку, євреї програють боротьбу за справу рівноправності [37]. Після поразки революції репресивні заходи царськими урядовцями часто вживались суто проти євреїв. В одній із газетних заміток повідомлялося про відрахування з Київського університету Св. Володимира та висилку з Києва 76 студентів-євреїв за участь в протестних студентських акціях, які відбувалися в цьому навчально-

му закладі у листопаді 1907 року. Цей факт викликав обурення редакції «Ради» [55].

Не оминали увагою ці періодичні видання й антиєврейську діяльність чорносотенних організацій. Так, вже в першому номері «Ради» Г. Сьогобічний (М. А. — псевдонім Г. Коваленка) у статті «Чорносотенна брехня» став на захист пам'яті Т. Шевченка, якому приписував юдофобію один із дописувачів газети «Вече». Цю особу привів «в возмущающее душу состояние» той факт, що під час відвідування могили Т. Шевченка у Каневі він у книзі відвідувачів музею виявив запис зроблений євреєм Абрумом Слуцьким, який до того ж називав українського поета революціонером. Публіцист спростовує ці закиди: «Хто читав Шевченка, той знає, яка це брехня сказана на його. У всіх своїх творах і ділах Шевченко ніколи не виявляв ніякої зневаги до інших народів, ганьбив він тільки вчинки негарні — однаково хто їх не зробив би: чи чужий народ, чи свій. Та ще більше видко чого треба чорносотенникові з «Веча», коли ми згадаємо, що там же він повідомляє, що бачив «в избушке Шевченко № запрещённой газеты «Громадська Думка», каковой никто из посетителей не решается разорвать.» Так би й казав чорносотенник просто, що хоче «донос» написати, а то ще говорить про «поклонение праху» [52]. Автор, що підписувався як Перебендя, у дописі «Лист з Волині» теж піддав критиці діяльність «Союза русского народа» та засудив агітацію, яку проводили чорносотенні орга-

КНИГОЗНАВСТВО

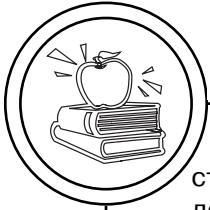

нізації серед волинських селян. На його думку, не останню роль в проповідуванні чорносотенних ідей відіграло таке видання, як «Почаевский листок», де часто публікувались антисемітські матеріали. Перебендю непокоїла подібна агітація серед малограмотних селян [39].

У замітках, вміщених в газеті «Рада» за 1907 р. (№ 134, 136 та 137), читачів інформують про хід судових засідань з приводу вбивства чорносотенцями депутата Думи і єврея за походженням Герценштейна під час відкриття однієї з філій «Союза русского народа» у фінляндському місті Виборг [43—45]. Ця справа в той час набула доволі гучного розголосу в демократичній пресі. У наступні роки «Рада» продовжувала критикувати діяльність чорносотенних організацій. Так, у фейлетоні Майорського «Закладина союзу», опублікованому в газеті у 1908 р., теж викривається антиєврейська діяльність чорносотенців в Україні [34].

Ініціатива дискусії щодо українсько-єврейських взаємин надходила як від читачів газети «Рада», так і ініціювалася самою редакцією. Група публікацій у рамках цієї дискусії є доволі значною. У них порушувалися питання ретроспективи взаємин українців з євреями та робились спроби спроектувати ці взаємини на майбутнє. До цієї групи слід віднести перш за все працю «Історичне неуцтво чи національна безтактність?», яку можна класифікувати як рецензію на перший випуск «Материалов и исследований по истории евреев в Польше и Юго-

Западной России». Вони являли собою передрук із журналу «Киевская старина» однієї із праць єврейського історика Іллі Галанта, що присвячувалась знищенню євреїв під час Коліївщини (1768) і, зокрема, найдраматичнішим подіям після взяття повсталими селянами та гайдамаками м. Умані. Автор рецензії, що підписався криптонімом «Д. Д.» (М. А. — так підписувався відомий український історик Дмитро Дорошенко), дуже критично оцінив дану статтю за її низький науковий рівень і, як висловився рецензент, «передрук дуже сумнівної вартости». Однак, автора обурило не лише низька наукова якість цієї праці, але й контекст, в якому розглядалось найпотужніше народне повстання XVIII століття. На його думку, «національний такт і наукова порядність вимагають, щоб відомости ці були подані в строго-науковій формі і не могли викликати найменшої тіні національного антагонізму. Але цієї другої умови зовсім не додержано в публікації д. Галанта.» [8]. Не виключаючи з історії фактів кривавої різанини гайдамаками єврейського населення і не виправдовуючи їх, Дорошенко дивується, що «в словах д. Галанта, ніби «не подлежит сомнению, что виновником двух массовых катастроф в еврейской истории, Хмельниччины и Гайдамаччины — является русский элемент (?) в Польше.» На думку рецензента, причини та винуватців тих кривавих подій слід шукати в шляхетсько-становому устрої Польщі та соціально-економічних чинниках, а також в приналежності значної ча-

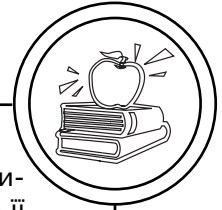

КНИГОЗНАВСТВО

стини єврейського населення до польського табору, ворожого до табору українського, основу якого складало українське селянство [8]. Проводячи історичні паралелі із початком ХХ ст., автор робить закиди сучасній йому єврейській інтелігенції з приводу її позиції щодо українства. «Нам здається глибоко хибною її (М. А. — мається на увазі єврейської інтелігенції) тактика — ставати завжди на боці пануючого елемента» — писав Дорошенко. На його думку: «Євреї у нас — щирі провідники обрусительства... Тоді як ми з боку українського поступового громадянства бачимо всі прояви симпатії й спочуття до пригніченого єврейства, не говорячи за молоду українську пресу ... єврейське громадянство майже не йде назустріч українському.» Отже, виходячи з цих слів, автор оцінює і згадану брошуру І. Галанта як «прояв нерозуміння інтересів єврейсько-українських відносин» [8]. По різному можна ставитись до цих висновків, але те, що з українського боку справді робились спроби порозумітись з єврейством, факт беззаперечний. Подібну політику євреїв щодо пануючих націй зауважив і автор опублікованої у «Раді» статті «Статистика національностей та віросповіданців у Галичині» (1908), який зазначав: «Статистика віросповіданців дає спромогу так саме дізнатись, скільки єсть в Галичині євреїв, що в своїй масі уявляють безсумнівно відрубний культурний організм та з опортуністичних причин здебільшого вписуються за поляків.» [53].

Розпочату в газеті «Рада» дискусію щодо українсько-єврейських взаємин було продовжено публікацією Г. Сьогобічного (Г. Коваленка) «До єврейського питання» (1908). Погодившись з Д. Дорошенком в тому, що єврейська інтелігенція «не за страх, а за совість проводить здебільшого обрусительство», він проте вважав, що ця соціальна група русифікує не лише український та інші народи, серед яких мешкає, а перш за все «ця інтелігенція, старанно обрушує і свій народ, єврейський.» Адже більшість єврейської інтелігенції, на думку автора, дуже рідко в побуті та спілкуванні з представниками свого етносу використовує їдиш, користуючись лише російською мовою. Подібна ситуація, як вважає Г. Сьогобічний, склалась і в українській Галичині, де євреї не лише використовують польську мову в спілкуванні, а й визнають себе «поляками іудейської віри», чим допомагають колонізації краю, так само як в російській Україні допомагають русифікації [54]. Тим не менше, ненормальним явищем вважав би автор і асиміляцію євреїв в українському середовищі. «А зрештою, констатуючи цей факт, ми й не претендуємо на українізацію єврейства, — писав Сьогобічний — нам тільки здається ненормальним те з'явище, коли інтелігенція якоїсь нації кидає свій народ і денационалізується...» [54].

У рамках продовження цієї полеміки на шпальтах «Ради» була опублікована стаття «Антисемітизм чи розумний національний егоїзм?» (1908) М. Гехтера (М. А. — підписувався крип-

тонімом «М. Г.»), в якій автор розглядав розвиток української кооперації та кредитних спілок як запоруку подальшого розвитку української нації. Але оскільки більшість українських теренів входили в так звану «смугу осілості», то це неминуче, на думку автора, привело б до конфлікту з єврейською торгівлею та лихварством, а через це і до звинувачення в антисемітизмі [35]. Гехтер вважав, що в даному випадку варто скористатись досвідом російської Польщі, де розвиток польської кооперації, який проходив під гаслом «Націоналізація торгівлі», не призвів до зубожіння єврейських мас, а лише спонукав їх до зміни діяльності: з участі у дрібній торгівлі до переходу на роботу на заводи та фабрики. Однак, українцям на відміну від поляків, як гдав автор далі: «Розуміється можна й повинно уникати тих гострих виступів проти т. з. «єврейської експлуатації», до яких іноді звертаються польські кооператори.» [35]. Публіцист вважав, що не можна жертвувати в цьому випадку реальними інтересами та майбутнім свого народу в ім'я абстрактної справедливості. Адже: «Це свідчило б не про справедливість українців, а про брак у них здорового національного егоїзму, що здебільшого рівнозначно бракові національної свідомості.» [35].

Безпосереднім продовженням полеміки щодо українсько-єврейських взаємин стала редакційна стаття «Українство і єврейська справа» від 25 вересня 1908 року. Як впливає зі статті, редакція «Ради» виступа-

ла проти такого ганебного явища як «смуга осілості», що, на її думку, шкодить не лише єврейському, але й українському народові. Тому «Рада» виступала за її скасування: «Українці, що свідомо ставляться до інтересів свого рідного краю, повинні твердо зятямити цю немудру істину, пам'ятаючи, що скасування «черты» не тільки єврейська, а й їх власна справа, і що навпаки, всякий, хто на Україні обороняє обмеження й утиски над євреями, тим самим зятягає петлю і на своїй власній шиї.» [56].

Інколи приводом до публікації щодо українсько-єврейських взаємин ставали якісь конкретні події із життя. Зокрема, у м. Вижниця, що на Буковині, у 1908 р. стався конфлікт між єврейською та українською громадами, спричинений відкриттям української гімназії. Єврейська інтелігенція виступала проти відкриття, волюючи замість української бачити німецьку гімназію, оскільки, на її думку, Буковина — край німецький. У місті стались зіткнення між представниками обох громад. Цей епізод став приводом для початку дискусії на шпальтах часопису «Рада». Як вважав один із дописувачів — «Виборець з Полтавщини» (М. А. — псевдонім М. Міхновського), українці мусили «рішуче й уважно переглянути свої відносини до жидів.» [4]. Виразне юдофільство української інтелігенції по обидва боки Збруча та такі акції, як спільні виборчі українсько-єврейські списки до австрійського парламенту в Галичині чи низка «гарячих статей на користь жидівства» у друкованому органі наддніпрянських

КНИГОЗНАВСТВО

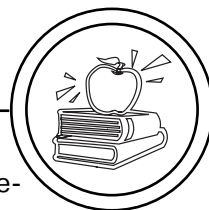
українців — газеті «Рада», й інші заходи, на думку автора, нічого українському національному руху не принесли. Євреї на українських землях і далі служили панівним націям — полякам, німцям, росіянам. За висловом автора: «жиди політично мовчали наче не завважали того юдофільства українців» і навіть з часом почали виступати «в ролі ворогів українського культурного руху.» [4]. Тому, як вважав Міхновський: «Як нація, ми не можемо бути ані юдофілами, ані юдофобами. Наші відносини до жидів повинні складатись на ґрунті реального життя і залежати зміняться відповідно до життєвих подій...» Дописувач гадав, що у взаєминах з усіма сусідніми народами українцям слід керуватись «здоровим, розумним, національним егоїзмом, який не повинен був перерости в «національний шовінізм» [4]. На завершення він висловив побажання, щоб вижницький епізод був єдиним прикритим випадком в українсько-єврейських взаєминах і запрошував до дискусії єврейську пресу, мовчання якої з цього питання не можна буде трактувати як прихильність до українців [4]. Звичайно, редакція «Ради» не в усьому погоджувалась із цією публікацією. «Стаття д. Виборця з Полтавщини — писав автор редакційної статті — зачеплює дуже важне питання, яке в нашій пресі майже не обговорювалось. Зважаючи на це, редакція містить її без всяких поправок, хоч деяких думок д. Виборця вона й не поділяє.» [41].

Рефлексією на «Лист Виборця з Полтавщини» була доволі

розлога стаття під назвою «Євреї на Україні» (1908), що належала перу Д. Дорошенка. У статті він не тільки подає своє бачення тогочасного стану українсько-єврейських взаємин, але й робить короткий історичний екскурс та аналізує причини, що призвели до доволі непростого їх стану. Здійснюючи ретроспективний огляд українсько-єврейських відносин, він писав: «...коли поглянути на справу ширше і взяти на увагу цілу історію єврейського питання на Україні, трохи не з того часу, як наші предки ставили неминучою умовою визволення, щоб на Україні разом з «ляхом та унією» не було й «жида». Історія нам показує, що євреї на нашій землі явились супутниками польської колонізації й польських державних порядків; вони були нерозривною частиною ненависного українському народові шляхетсько-польського режиму й панських порядків і падали першою жертвою народнього протесту проти тих порядків.» [10]. З цього випливає, що історична пам'ять українців закарбувала євреїв у таборі їхніх противників. Це не могло не відбитися на стереотипному образі єврея, однак цей стереотип потрібно було долати і налагоджувати нормальні взаємини. Виходячи з цього, Д. Дорошенко визначає основні проблемні питання, що заважали українсько-єврейському порозумінню. Зокрема, він гостро засуджує існування «смуги осілості», котра, на його думку, дошкуляла не тільки євреям, але й українцям «роблячи з нашої України нове гетто, де силоміць згуртовані

КНИГОЗНАВСТВО

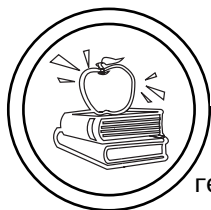

маси євреїв, позбавлені громадянських прав, обмежені у виборі місця до життя, виборі праці, мимоволі стають болячою людністю, монополізуючи в своїх руках торгівлю, а ще більше — своїм пауперизмом понижуючи загальний рівень добробуту краю.» [10].

Розуміє автор і природу прагнень євреїв злитись із іншими, сильнішими, державотворчими націями. «Як національна меншість, євреї скрізь мусять підлягають впливові сильнішого державного й культурного елемента, бо інакше вони б не мали й того мінімуму прав, який дозволяє їм існувати» — писав автор. Цим твердженням він фактично виправдовує намагання єврейської інтелігенції асимілюватися з поляками, німцями чи росіянами, тим більше, що дуже часто й українська культурна верства асимілювалась в російське громадянство. Разом з тим, Д. Дорошенко вважав, що «стихійні вирази народнього обурення проти євреїв у формі погромів в значній мірі являються наслідком відчуженості єврейства од місцевого люду, його значення обмежуватись культурно від українського демосу. Являючись невільно жертвою нещасливого громадського й соціального укладу, при котрому маємо ґрунт для сіяння національно-релігійної колотнечі, євреї терплять і через свою відокремленість, відчуженість од автохтонної людности.» Тому, на думку Дорошенка, єврейська інтелігенція повинна прагнути до владнання стосунків із місцевою людністю, бо інакше єврейство не зможе гарантувати собі не тільки гро-

мадянських прав, а й навіть елементарного добробуту. Адже українці з часом зміцнять своє становище настільки, що доведеться з ними рахуватись [10].

Д. Дорошенко розглядав сучасний йому стан українсько-єврейських взаємин у двох площинах: перша — це ставлення політичного українства до євреїв, друга — ставлення до євреїв звичайних українських обивателів. І ці ставлення не були тотожними. «Щоб там ни казали про спочуття передового українства до євреїв, як до пригніченої нації — писав журналіст — у великої сили стихійно української нашої дрібної буржуазії, — почасті навіть і зачепленої національною свідомістю, існує стихійне ж упередження проти єврейства, як проти елемента чужого, що підкреслює свою відчуженість і свій потяг до московщини.» [10]. Однак, не тільки на низовому рівні було в той час далеко до добросусідських стосунків. Були проблеми і в стосунках на рівні взаємин еліт обох народів. Тому, шукаючи порозуміння, українцям, на думку автора, найлегше порозумітись «з новою течією єврейства — національною, котра виступає проти асиміляторства.» Адже і ті, й інші виступають за самобутній національний розвиток своїх народів. Коментуючи ж події у Вишніці, викладені в «Листі» Міхновського, Дорошенко застерігав від необачних кроків єврейську інтелігенцію Буковини щодо українців. На думку автора, їй все одно не вдасться загальмувати українські домагання, натомість такі недружні дії єврейської інтелі-

КНИГОЗНАВСТВО

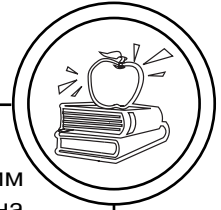
генції щодо українців зможуть лише створити ворогів в її особі, і ці ворожі настрої будуть ширитися в Буковинському краї. Разом з тим, цей прикрий факт у Д. Дорошенка викликає й здивування. Адже лише в Українському народному домі в Чернівцях єврейські делегати змогли знайти місце для проведення національного єврейського конгресу [10].

Редакція «Ради» з метою всебічного висвітлення різних сторін українсько-єврейських взаємин надавала змогу висловитися представникам різних поглядів. Тому вже в одному з найближчих номерів з'являється стаття С. Росьового (М. А. — псевдонім Максима Гехтера) «До українсько-єврейських відносин» (1908), в якій публіцист висловлює свою незгоду з більшістю авторів попередніх публікацій, оскільки в цьому питанні, вони «стоять на цілком нереальнім, абстрактнім ґрунті.» [42]. Оскільки, як видно зі статті, Росьовий перебував під сильним впливом марксизму, він вважав, що на той час єдиної єврейської нації не існувало. У середовищі єврейства, як і серед інших націй, на думку публіциста, проходила гостра класова боротьба. Саме з цієї причини не слід обвинувачувати єврейський пролетаріат за вчинки єврейської буржуазії і навпаки. Подібні підходи публіцист обстоює і щодо єврейської інтелігенції: «Єдиної надкласової єврейської інтелігенції, на нашу думку, немає, а є інтелігенція буржуазна, дрібнобуржуазна й пролетарська». Виходячи з цього, термін «єврейська

інтелігенція», на думку Росьового, є ненауковим і невідповідним реальному стану речей [42].

Як же з позицій автора повинно ставитись українство до єврейства? Суть ймовірної політики українців щодо євреїв викладено так: «Що до нашої національної політики, то українці повинні вживати подвійну тактику що до євреїв. Поскілки єврейство виступає як поневолена національність, всі наші симпатії й вся наша допомога суть зараз і будуть завжди на його боці. Тут ніяких компромісів не може бути, й та сума національних прав, якої ми домагаємося для себе, мусить бути дана й всім іншим поневоленим націям Росії, в тім числі й євреям. Але поскілки який-небудь клас, яка-небудь група єврейства або й ціле єврейство вкупі виступатимуть, як сила ворожа для українства й для українського національного розвитку, ми повинні завзято боротись проти них.» Головною зброєю в цій боротьбі, на думку автора, має бути підвищення національної свідомості та зміцнення економічної й культурної організованості українців, а отже своїх сил та впливу [42].

Своєрідним барометром стану тодішніх українсько-єврейських взаємин є ще одна публікація відомого харківського адвоката, українського громадського й політичного діяча Миколи Міхновського. У своєму «Листі» (Рада, 1908, № 238) автор дає відповідь на анонімний пасквіль на нього, що був опублікований, за висловом Міхновського, в «дрібненький обрусительній га-

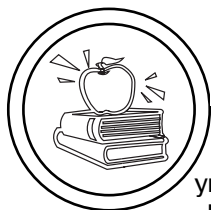

зетці «Лубенские отклики». Пасквілянтів обурило те, що адвокат взявся захищати в суді погромників, які нищили панські маєтки та єврейські крамниці. Хоч це було викликано, як твердив М. Міхновський, мотивами гуманності, адже, за висловом адвоката, звинувачені перебуваючи на лаві підсудних були «лежачими». Однак, ще більше обурило та спантеличило пасквілянта те, що Міхновський взявся захищати в суді керівників Лубенського комітету — братів Шеметів, відомих українських громадсько-політичних діячів та видавців газети «Хлібороб». Шемети відомі й тим, що створили дружину самооборони, яка стала на захист лубенської єврейської громади, за що були віддані до військового суду. Міхновський зазначав, що не раз виступав в судах в ролі оборонця євреїв, серед них і тих, кого звинувачували в політичних злочинах. Разом з тим, автор «Листа» обурювався тим фактом, що, коли після арешту братів Шеметів, потрібно було внести грошову заставу в сумі 20 тис. карбованців, то серед тих, кого захищали члени самооборони від погромників, не знайшлося бажаючих це зробити. [31]. Цей епізод свідчить, що навіть такі дії з боку українців щодо захисту євреїв, як наприклад відкрите протистояння з погромниками, підтримуваними владою, не могли сприяти усуненню недовіри між обома народами.

Варті уваги і погляди щодо єврейського питання та українсько-єврейських взаємин одного із чільних співробітників «Ради»

— С. Єфремова, викладені ним у праці «Єврейська справа на Україні», яка вийшла окремим виданням у 1909 році. Зокрема він писав: «...єврейське питання для нас — питання такої ваги надзвичайної, що ними можна міряти взагалі напрям тієї чи іншої громадської групи» [21, С. 33]. Це питання слід було розв'язати позитивно, оскільки, на думку Єфремова, становище євреїв не змінилося від часів Драгоманова, а можливо й погіршилося. Причинами такого стану була все та ж «смуга осілості», що не тільки призвела до скупчення великих єврейських мас, а й до їх зубожіння. Тому найпершим завданням українських трударів є боротьба за ліквідацію «смуги осілості» та інших дискримінаційних законів. «Борючись проти репресій над євреями, українці боротимуться й проти власного лиха, що тими репресіями санкціоноване, і навіпаки — дбаючи справді над тим, щоб підняти український народ із занепаду, євреї дбати-муть над оздоровленням атмосфери для власного життя» — писав автор [21, С. 40].

У статті «Драгоманов і єврейська справа», опублікованій в газеті «Рада» за 1908 р. (№ 254-256 та 259), Сергій Єфремов детально аналізує публіцистичну спадщину М. Драгоманова щодо єврейського питання [15—18]. Автор зазначає: «Єврейська справа для Драгоманова не стояла ізольовано, або не була тільки єврейською, а в великій мірі справою й тих народів, насамперед українського, серед яких і з якими в тісному зв'язку живуть євреї.» [15]. Єфремов виклав і своє бачення

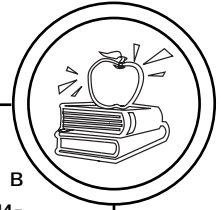
КНИГОЗНАВСТВО

українсько-єврейських взаємин: «Раз єврейство — соціальна сила, то щоб з її негативними сторонами боротись, треба братись не до репресій проти євреїв, а до того, щоб витворити відпорну силу серед самого ж народу: треба його правове, матеріальне й культурне становище підняти.» [15]. У кінці статті С. Єфремов висловив жаль з приводу того, що полеміка з єврейського питання, розпочата на шпальтах «Ради», не зацікавила загал українського суспільства, тому в невдовзі обірвалася [18]. Водночас необхідно зазначити, що насправді згадана полеміка набула значного розголосу. Як видно з редакційної статті «Єврейське питання й українська преса», львівська газета «Діло» в одній зі своїх публікацій звинуватила «Раду» в зраді національних інтересів та юдофільстві. Отже, полеміка не залишилась непоміченою в середовищі української галицької інтелігенції. Але намагання «Ради» залучити до дискусії і євреїв залишились марними. У полеміці взяла участь лише одна сторона. «І от маємо оригінальну картину — резюмувала редакція «Ради» — євреї здається, найбільш зацікавленні в справі люди — мовчать; за те встигли перегризтись між собою свої ж земляки — українці, огудили все своє, сплямували свою ж українську пресу.» [14].

Разом з тим деякі представники єврейства все ж вважали за можливе друкуватись на шпальтах цього видання. Перш за все це стосується видатного єврейського діяча сіоністського руху В. Жаботинського, зокрема

опублікованих у «Раді» його праць «Фальсифікація школи» (1910) та «Про мови та інше» (1911) [24, 23]. Роздуми Жаботинського щодо національного питання викликали значний інтерес в українських діячів. Про це, зокрема, свідчить рецензія С. Єфремова на книгу В. Жаботинського «Фельетони» (СПб., 1913), що була опублікована на шпальтах «Ради». Ця книжка єврейського публіциста була зустрінута доволі неприхильно більшістю журналістських кіл Росії. Однак, особливо гостро в Російській імперії виступили проти неї журналісти-євреї, адже автор гостро засуджував асиміляторську діяльність єврейської інтелігенції, одна група якої заради «общерусского» (в їхньому розумінні — вселюдського) відмовляється від свого національного, а друга група виступає в ролі російських патріотів (за влучним виразом В. Жаботинського — «патриота кожного полустанка»), а насправді і та, й друга групи проводять асиміляторську політику [20].

Про В. Жаботинського знаходимо згадку і в опублікованій у «Раді» статті В. Дудича «Мова єврейської культури» (1913, № 184, 185), присвяченій питанням використання євреями російської, української та єврейських мов, а також асиміляції єврейського етносу. Як зазначав автор, Жаботинський виступав з лекцією на тему: «Мова єврейської культури» у ряді українських і російських міст, де порушував згадані вище питання. Розглядаючи дані проблеми у зв'язку з українським питан-

ням, В. Дудич доходить висновку, що «евреї, котрі не зазнали впливу російської культури, російської школи, розмовляють напр., по-українськи, але в великих городах, під впливом школи розмовляють по-великоруськи і тим служать денаціоналізації українського народу.» [11].

Зацікавлення публіцистичною творчістю В. Жаботинського було не випадковим. Як писав у своєму щоденнику видавець «Ради» Є. Чикаленко у записі, датованим 12 січня 1911 р.: «Вчора приїздив з Одеси В. Е. Жаботинський. Відомий сіоністський публіцист. Приїхав він навмисне, щоб порозумітись з керманічами української преси. На зібранні в Українському клубі в довгій і чудовій промові він доводив, що дезидерати жидів-сіоністів і взагалі жидів-націоналістів цілком ідентичні з дезидератами українців і у них поки що вороги. Як у нас, так і в них питанням дня є національна школа; Як у них на черзі боротьба з обрусителями та колонізаторами та полонізаторами, так і в нас, а через те нам треба координувати нашу діяльність.» Зі свого боку Жаботинський обіцяв звернути увагу єврейської сіоністської преси на українське питання та українців [57, С. 137-138]. Отже, це були спроби знайти порозуміння між обома народами та союзниками у боротьбі з великодержавним шовінізмом.

Один із співробітників «Ради» — В. Піснячевський (М. А. — використовував криптонім «W. P.») звертався до висвітлення польсько-єврейських взаємин у

статті «Поляки і євреї» (1909), в якій намагався дослідити природу польського антисемітизму. Допоки єврейство було важливою складовою соціально-економічного укладу Речі Посполитої, антисемітизм в польських землях не був яскраво вираженим. Коли ж змінились політичні та соціально-економічні умови у ХІХ столітті, це явище почало розвиватись. На думку В. Піснячевського: «Юдофобство і антисемітизм з'являються там лиш тоді, коли і в Польщі починають впливати на життя фактори, що в Європі викликали ненависть до євреїв, фактори чисто соціально-економічного характеру.» [1]. Отже, цей журналіст, як і багато інших тодішніх дослідників та публіцистів, в коренях антисемітизму бачив причини економічні.

У кількох серпневих номерах газети «Рада» за 1910 р. публікується стаття відомого українського діяча з Галичини М. Лозинського «Українці і євреї». Автор вдається до аналізу відносин між євреями та християнами в Західній Галичині, де переважали поляки, та в Східній Галичині, де переважали українці. Він відзначає, що в Західній Галичині у 1898 р. польсько-єврейські відносини настільки загострились, що вилились в антиєврейські погроми, через які австрійський уряд мусив ввести воєнний стан. У той же час в українській частині Галичини таких ексцесів тоді не відбувалося. І це стало можливим, на думку дописувача, завдяки політичній зрілості українського селянства Східної Галичини, що вміло «одрізнити єврея-націю від єврея-

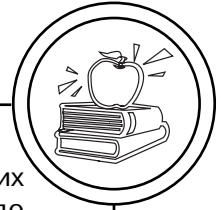

КНИГОЗНАВСТВО

експлуататора» [33]. Більше того, намітились зрушення у справі українсько-єврейського порозуміння. Свідченням цьому була перемога на виборах до австрійського парламенту в двох виборчих округах: Тереховля — Чортків та Бучач — Підгайці, депутатів-сіоністів, що було б неможливе без підтримки українського населення та партій. Прагнення до українсько-єврейського порозуміння, на думку автора, демонструвала й українська преса всіх трьох головних українських партій Галичини — національно-демократичної, радикальної та соціал-демократичної. Виключення становили лише окремі маловпливові клерикальні видання, як наприклад газета «Руслан». Звернув Лозинський увагу і на намагання польської сторони не допустити до українсько-єврейського зближення та вороже налаштувати євреїв проти українців [33].

Слід зазначити, що питання польсько-єврейських взаємин українську пресу цікавило не лише в контексті використання єврейського фактору в протистоянні з поляками, як це було в Галичині. Воно викликало зацікавленість і в плані вивчення досвіду співіснування поляків та євреїв у польських землях, які також входили в «смугу осілості». Крім того, польсько-єврейське протистояння в Царстві Польському напередодні Першої світової війни досягло свого апогею. Тому в ряді інших публікацій «Рада» також торкалась питання польсько-єврейських взаємин. Так, у публікації А. Ніковського (М. А. — підписувався криптонімом «Ан. Вас-ко») «Ан-

кета: поляки та євреї» (1910) проаналізовано результати анкетування, проведеного «Одеськими Новостями» серед представників польської колонії в Одесі щодо польсько-єврейських взаємин в Царстві Польському. Як впливає із проведеного опитування, представники польської колонії гадали, що в Царстві Польському антисемітизму не було. Разом з тим вони і надалі вважали євреїв в підросійській Польщі «прийшлим населенням». Виходячи з цього, на їхню думку, не могло бути й мови про рівноправність євреїв з поляками. Однак, якщо вони себе визнаватимуть «поляками Мойсеевої віри», то в цьому разі євреям можна надати рівні права. «Не може бути і розмови про рівноправність тоді, коли б інтереси єврейського народу не сходились з інтересами поляків, — так лагідно висловились в Одесі, з чого нам ясно, що на думку польського громадянства ніякого народу з власними культурними потребами, з власною національною вдачею в Польщі бути не може і рівноправність існує тільки для поляків» — робить висновок автор [3]. Отримані газетою результати є показовими і свідчать, що переважна частина польської громадськості Російської імперії допускали рівноправність лише для асимільованих євреїв, виключаючи її для тих євреїв, які хотіли зберегти свою національну ідентичність. Як бачимо, польсько-єврейські взаємини в Російській імперії були ніби лакмусовим папірцем ставлення до єврейства загалом. Тому українська національно-демократична

преса також пильно спостерігала за польсько-єврейським протистоянням в Імперії і безсумнівно симпатизувала в цьому протистоянні євреям, оскільки українці, як і євреї, були пригнобленою нацією. Цьому факту сприяло і українсько-польське протистояння в Царстві Польському через посилення польського асиміляційного тиску в Холмщині і на Підляшші.

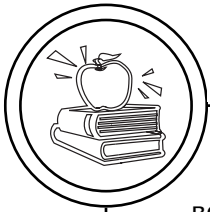
У редакційній статті «Ради» «Євреї в Польщі» (1911) висвітлювались питання ставлення польської інтелігенції до єврейства. Особливо негативно оцінювалась кампанія поляків проти «литваків» — захожих євреїв з литовських та білоруських земель. Євреї в Польщі були обмежені в правах і в міському самоврядуванні. Цей досвід польсько-єврейського співжиття редакцією засуджувався [12]. Висловлюючи своє співчуття євреям, автор редакційної статті писав: «Ми можемо не вагаючись сказати на чийм ми боці. Відчуваючи на власній спині гніт панських націоналізмів і на Україні, і в Галичині, й на Угорщині, ми можемо спочувати кожному, хто опинився в такому ж становищі...» [13].

У статті «Польсько-єврейський конфлікт» (1913) А. Яринович, аналізуючи причини цього протистояння, зазначав, що не тільки консервативні та помірковані сили Польщі захопились бойкотом євреїв, але й частина лівих сил, які висунули гасло «Геть жидів з під прапора польського соціалізму». Польські сили бачили вирішення єврейського питання в скасуванні «смуги осілості» по всій Російській

імперії та запровадженні різних обмежувальних заходів щодо євреїв [61].

До теми польсько-єврейських взаємин на початку ХХ ст. звертався і Юрій Богацький у публікації «З подій польсько-єврейського конфлікту» (1914). Він висвітлював хід тривалого бойкоту поляками євреїв. Поляки почали активно витісняти євреїв з багатьох сфер економічного життя. «Жиди зразу якось не дуже серйозно поставились до бойкоту, — писав автор — але тепер починають і собі організовуватись економічно. Коли дрібні юдофобські сутічки хвилювали жидівську дрібноту, то тепер і ширші кола жидівські беруться за роботу не відстаючи від поляків.» [60]. Отже, з публікації видно, що напередодні I світової війни польсько-єврейське економічне протистояння в підросійській Польщі дійшло критичної межі.

Публікувались в «Раді» й праці, які висвітлювали інші сторони єврейського життя. Так, у новелі Н. Романовича «Ні елін, ні іудей» (1912, № 159, 161-163) автором описується життя типового єврейського містечка [46—49]. Цікавило українських діячів й життя євреїв поза межами України. Зокрема, С. Русова у нарисі «На старому Сході» описує життя єврейських переселенців з Російської імперії у Палестині [50]. Л. Кузнецов у замітці «Євреї в Турції» (1914), яка була рефлексією на лекцію В. Жаботинського про становище євреїв на Близькому Сході, теж порушив питання єврейської колонізації Палестини [32].

КНИГОЗНАВСТВО

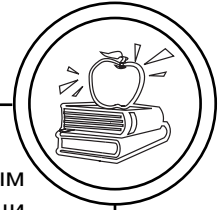
У 1913 р. увагу всієї передової преси привернула гучна справа Бейліса. «Рада» теж стежила за ходом судових засідань. Зокрема, починаючи із № 220 за 26 вересня (9 жовтня) публікується серія щоденних репортажів із зали суду під назвою «Справа про вбивство Ющинського», які вів співробітник газети Кузьминський. Статті щодо справи Бейліса писав і С. Єфремов. Зокрема, в публікації «Експертиза» автор висміює неuczтво та некваліфікованість таких «експертів» як проф. Сікорський та католицький священник Пранайтіс. «Як раз Сікорський та Пранайтіс до решти підкопали обвинувачення. — писав Єфремов — Вони внесли в судову залу сміх, тобто найкращу зброю проти всіляких забобонів. Сміхом над експертами обвинувачення, зруйновано до останку криваву легенду. Це почуває обвинувачення, бо не дурно ж уст усіх трьох завзятих ритуалістів зірвалося вже, що їм, коли по правді, нема чого робити вже в процесі.» [19].

Газета висловила своє ставлення до цієї справи ще через одну публікацію С. Єфремова під назвою «З нашого життя». Засуджуючи загалом організаторів сфабрикованої справи, він писав: «Справа Бейліса не була ні справою самого Бейліса, ні навіть справою того народу, до якого Бейліс належить. Може несподівано для багатьох стороною в справі виступив і той народ, члени якого сиділи на судейських лавах...» [22]. Автор натякав на ту важливу роль, яку відіграли присяжні для виправдання Бейліса, тим самим гідно

представивши весь український народ перед цивілізованим світом. У редакційній статті, що завершувала серію публікацій із зали суду «Справа про вбивство Ющинського. Суд совисти», газетою детально аналізується склад суду присяжних та їхні дії в гучному процесі, засуджується намагання влади розпалити міжнародну ворожнечу. Як зауважує автор статті: «Адже світову справу віддано на совість людей здебільшого не інтелегентних, склад присяжних був наче навмисно підібрано далеко нижчий, ніж буває звичайно в Києві.» Звідси випливає, що цим кроком організатори суду сподівались від цього складу суду отримати потрібне собі рішення. Але сталося все навпаки. «На щастя, цього не сталося. Суд совисти зняв обвинувачення з невинного чоловіка, зняв, не вважаючи на всі заходи заплутати справу» — писала газета [51].

Справа Бейліса знову спонукала українських авторів звертатися до польсько-єврейського конфлікту крізь призму цього судового процесу. Зокрема, Юрій Богацький (М. А. — підписувався криптонімом «Ю. Б.») в своїй статті «Справа Бейліса і польсько-єврейський конфлікт (Лист з Варшави)» («Рада», 1913) звернув увагу на відсутність на процесі Бейліса польської преси. Це, на думку автора, було пов'язано з небажанням польської сторони висвітленням цього судового процесу викликати співчуття до євреїв. Дописувач засуджує організований поляками бойкот, до якого приєднувались і такі передові

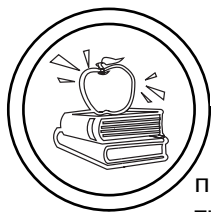

групи польського суспільства, як студентство (наприклад, студенти-поляки медичного Варшавського університету, які відмовились приєднатись до протесту проти київського процесу) [59].

Викликана «рефлексіями на процес Бейліса» була і стаття А. Яриновича «По авторитету М. Костомарова». Автор, проаналізувавши публікації в російській пресі (і особливо в газеті «Новое время») щодо справи Бейліса, звертає увагу на намагання вчених та письменників, що досліджували цю проблему, чи висловлювали своє бачення з цього приводу у літературно-художніх творах, підтримати в суспільстві думку про ритуальне вживання євреями людської крові. Причому редакція газети «Новое время» для підкріплення своєї аргументації послуговувалася працями деяких відомих постатей, подаючи їх у вигідному для даного видання ракурсі. Зокрема, у «Новому времени» так подано відповідний уривок із поеми А. Міцкевича «Пан Тадеуш». Опублікувало це видання й працю М. Костомарова про ритуальні вбивства, яка була відповіддю на працю Хвольсона «Употребляют ли евреи христианскую кровь?». Яринович зауважив, що у своїй статті Костомаров цілком погоджується з Хвольсоном щодо того, що у євреїв відсутній ритуальний обряд із вживанням людської крові, хоч і допускав, що серед євреїв, як і серед християн та народів інших конфесій, могла існувати «окрема група бузувірів», що використовувала для певних цілей кров. Це припущення Костома-

рова було використано «Новим временем». Тому, опонуючи цьому виданню, А. Яринович зауважує, що «...Костомаров взагалі допускає існування кривавих ритуалів у всіх народів, хоч би й християнських, а значить він не мав ніякої особливої тенденції, щодо єврейства: вживання людської крові, на його думку, взагалі річ можлива, а значить можлива і у євреїв. Помилка Костомарова — на думку автора статті — взагалі стосується всіх європейців, а не самих євреїв.» [62]. Отже, А. Яринович оцінює таке використання праць Костомарова як випад не лише проти єврейства, але перш за все проти українства.

Як бачимо, єврейська тематика в «Раді» була представлена доволі широко. Однак, публікації на єврейську тематику викликали в середовищі української інтелігенції неоднозначну реакцію, у зв'язку з чим у видавця «Ради» — Євгена Чикаленка, інколи виникали конфліктні ситуації. Зокрема, згадуючи одну із зустрічей з письменницею та видавцем часопису «Рідний край» Оленою Пчілкою, Чикаленко писав: «Пчілка трохи пожалила мене за те, що «Рада» виступила в оборону жидів проти «Рідного краю» [57, С. 30]. Конфлікт «Ради» та «Рідного краю» щодо єврейського питання не просто набув розголосу в середовищі української інтелігенції, але й певною мірою розколов українських інтелектуалів. Зокрема, непрості стосунки в Чикаленка склались з М. Міхновським — одним із дописувачем «Ради». Згадуючи котрись із зустрічей з ним, Є. Чикаленко

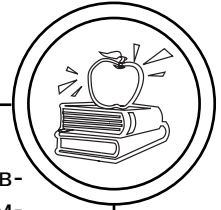

КНИГОЗНАВСТВО

писав: «Не встигли й поздоровкатись, як Міхновський почав розмову про те, що О. Пчілка в «Ріднім Краю» висловлює істинний погляд на жидів, а «Рада» курить їм фіміям. Потім почав обвинувачувати мене за те, що я помістив статтю Єфремова у відповідь на його лист у «Раду» про жидівське питання». Обурило Міхновського висунуте проти нього Єфремовим звинувачення у юдофобстві [57, С. 30-31]. Врешті, Міхновський все ж намагався загладити конфлікт із Чикаленком, заявивши: «Я преклоняюся перед вашим (М. А. — мається на увазі Є. Чикаленка) тактом, енергією, умінням з'єднати співробітників, хоч напрямку газети я не можу поділяти, бо «Рада» — занадто юдофільський орган» [57, С. 33]. Дорікав Євгену Чикаленку за юдофільську орієнтацію «Ради» і Сергій Шелухин — один із чільних представників одеського українства та пізніший український державний діяч доби визвольних змагань (1917-1921). Про це він писав до Чикаленка у своїх листах від 01.01.1909 р. та від 18.05.1909 року. Особливо обурювався С. Шелухин юдофільськими публікаціями в «Раді» С. Єфремова, котрого він порівнював з Пурішкевичем. Шелухин брав під свій захист від нападок «радян» таких публіцистів як Немо та Міщанин, і часопис «Рідний Край» [27, Арк. 1-2]. У другому своєму листі він вже критикує і Д. Дорошенка за його праці на єврейську тематику [28, Арк. 1-2]. Саме з цієї причини одеські українці вирішили видавати свої періодичні видання (наприклад, часопис «Українська Хата»), а не поклатись на «Раду» [28, Арк. 2].

Після відвідин Одеси у лютому 1909 р. Є. Чикаленко писав: «цими днями був я в Одесі і бачився майже з усіма тамошніми українцями. По відносинах до «Ради» вони поділились на два табори. Одні, з Шелухиним на чолі, обурюються на неї за її юдофільський напрямок, за те, що буцім вона жидівські інтереси ставить вище українських, а через те «Рада» швидше робить шкоду українському рухові, ніж користь: що якби не я, то в Одесі, заснувалася б друга — щиро українська газета.» [57, С. 39-40]. Звичайно Чикаленко розумів, що досить радикальні публікації про єврейське питання, які вийшли перш за все з під пера С. Єфремова, не зважаючи на його талант, були часто різкими і спричиняли не стільки полеміку, як конфлікти в українському середовищі. Саме з цієї причини Є. Чикаленко намагався залучати до писань на єврейську тематику й інших авторів, зокрема Д. Дорошенка, який був «тактовнішим, видержанішим і не впадав в особисту лайку.» [57, С. 31]. Однак, пізніше, як впливає з листа Шелухина до Чикаленка від 24.01.1911 р., стосунки між цими діячами нормалізувалися і Шелухин пропонує вже свої праці для публікації в «Раді» і навіть дозволяє редакторові газети самому обрати для публікації псевдонім, «аби добре вийшло для рідної справи» [29, Арк. 1-2].

Полеміка щодо єврейського питання знайшла також відображення і в епістолярії читачів «Ради», що однак не знайшло висвітлення на шпальтах газети. Зокрема, в архіві редакції збері-

гаються окремі документи, що стосуються цього питання. Одним з таких документів є допис А. Шумицького «Євреї» чи «Жиди»? обов'язок ввічливості». Йшлося про вживання етнонімів «євреї» та «жид». На першому аркуші цього документа є резолюція когось із працівників редакції наступного змісту: «Цікаво було-б з цього поводу одкрити на сторінках «Ради» дискусію.» [26, Арк. 1]. Але як свідчить аналіз публікацій «Ради», цей допис з якихось причин так і не побачив світ. А між тим автор зачепив доволі цікаву проблему, яка в свій час послужила приводом до дискусії між українським часописом «Основа» та єврейським «Сіоном» (Див. [2]). Поштовхом до написання даної праці послужив виголошений С. Шелухиним реферат «Про мову й творчість». Не маючи принципових зауважень до змісту самого реферату, А. Шумицький висловив принципову незгоду з Шелухиним з приводу вживання ним терміну «жид» замість «євреї». Так на його думку: «Хай хоч усі науки будуть вимагати слова «жид», але коли це слово — наслідком тих чи інших причин — являється образливим для євреїв, що живуть у російській державі — його слід замінити іншим, хоча б і чужим нашому народові. ... Спосилатись на те, що слово «євреї» є русізмом — не можна; так само можна було б сказати, що «жид» — це полонізм, бо перейшло до нас від поляків. А вже до полоніфільства у нас нема ані найменшої симпатії.» [26, Арк. 3]. Не втримався Шумицький у своєму листі і від оцінки то-

дішнього стану українсько-єврейських взаємин, на його думку: «Треба радіти, коли за останні часи помічаються кращі укр.-євр. відносини, ніж раніш.» [26, Арк. 3]. Шумицький зазначає: «Ми, позбавлені багатьох національних прав, не можемо не протестувати проти обмежень, від яких терплять євреї. Чи ж будемо, бодай несвідомо, мимоволі ображати їх оцім «жидом» — і тішити ним антисемітів? ... Ми самі болюче відчуваємо оціх «хохлов», «малороссов», чи «hajdamakow» — які в устах істиннорусских та польських зубрів являються синонімами пияцтва, лайдацтва й глупости, так само як «жид» для них синонім шахрайства.» [26, Арк. 3]. Отже, як писав автор листа: «Нема «жидів», єсть «євреї», так само як є «українці», а не «малороси!»» [26, Арк. 4]. Безсумнівно, що цей лист був рефлексією на публікації щодо єврейського питання у «Раді». Разом з тим він спонукав до продовження дискусії на цю тему в газеті.

Аналізуючи публікації щодо єврейського питання в газетах «Громадська думка» та «Рада», слід зазначити, що більшість з них з'явилась з метою налагодити українсько-єврейський діалог та обійти гострі кути в стосунках обох народів. З цією ж метою редакція газети «Рада» навіть започаткувала дискусію щодо розвитку українсько-єврейських взаємин, подаючи різні, доволі контраверсійні думки, які не завжди поділялись редакцією. Однак, незважаючи на всі намагання представників поступового українства залучити

КНИГОЗНАВСТВО

евреїв до порушеної полеміки, єврейська сторона в переважній більшості її проігнорувала.

Як бачимо, не відповідають дійсності твердження деяких публіцистів, що представляли табір російських шовіністів і звинувачували газету «Рада» в юдофобстві. Зокрема, це стосується С. Н. Щеголева — автора книги «Украинское движение как современный этап южно-русского сепаратизма» (К., 1912). Він писав про «Раду», що газета «пропитана систематическим юдофобством» [58, С. 174]. Публікації таких періодич-

них видань як «Громадська Думка» та «Рада», що стосувались єврейської тематики були здебільшого юдофільськими і спрямованими на формування позитивної суспільної думки наддніпрянських українців щодо єврейства. Але, враховуючи обмежені тиражі цих видань та спротив, який чинився владою в питанні їхнього поширення, з працями щодо українсько-єврейських взаємин могла ознайомитися лише незначна частина українців. Отже, ці публікації не змогли в повній мірі виконати відведену їм роль.

1. W. P. Поляки і євреї / W. P. // Рада. — 1909. — 25 юлія (7 серпня).
2. Андрійчук М. Т. Євреї та єврейство на сторінках українських періодичних видань Російської імперії 60-х рр. XIX ст. (на матеріалах часописів «Основа» та «Черниговский листок») / М. Т. Андрійчук // Східний світ. — 2003. — № 3. — С. 5 — 15.
3. Вас-ко Ан. Анкета: поляки та євреї / Ан. Вас-ко // Рада. — 1910. — 22 декабрия (4 січня).
4. Виборець з Полтавщини. Чи знаменне явище? / Виборець з Полтавщини // Рада. — 1908. — 19 септиября (2 жовтня).
5. В суді. Смілянський погром. Другий день — 21 лютого / Ф. Матушевський // Громадська думка. — 1906. — 23 лютого.
6. В суді. Справа про Київський погром (Київський окружний суд). Акт обвинувачення / М. Павловський // Рада. — 1907. — 9 декабрия.
7. В суді. Справа про погром в Ніжині (Ніжинський окружний суд) / М. Павловський // Рада. — 1908. — 4 квітня.
8. Д. Д. Історичне неучтво чи національна безтактність? / Д. Д. // Рада. — 1908. — 13 мая (26 травня).
9. Дніпровенко Р. Школи і євреї / Р. Дніпровенко // Громадська думка. — 1906. — 6 септиября.
10. Дорошенко Д. Євреї на Україні / Д. Дорошенко // Рада. — 1908. — 24 септиября (7 листопада).
11. Дудич В. Мова єврейської культури / В. Дудич // Рада. — 1913. — 13 августа (26 септиября).
12. Євреї в Польщі / М. Павловський // Рада. — 1911. — 11 марта (24 березія).
13. Там само. — 1911. — 12 марта (25 березія).
14. Єврейське питання й українська преса / М. Павловський // Рада. — 1908. — 12 декабрия (25 грудня).
15. Єфремов С. Драгоманов і єврейська справа / С. Єфремов // Рада. — 1908. — 6 ноябрия (18 грудня).
16. Там само. — 1908. — 7 ноябрия (19 грудня).
17. Там само. — 1908. — 8 ноябрия (20 грудня).
18. Там само. — 1908. — 12 ноябрия (24 грудня).
19. Єфремов С. Експертиза / С. Єфремов // Рада. — 1913. — 24 октябрия (8 листопада).
20. Єфремов С. Єретична книга. Вл. Жаботинский. Фельетоны. — Стор. 286. — СПб. 1913. / С. Єфремов // Рада. — 1913. — 31 мая (13 червня).
21. Єфремов С. Єврейська справа на Україні / С. Єфремов. — К. : Вік, 1909. — 96 с.
22. Єфремов С. З нашого життя / С. Єфремов // Рада. — 1913. — 20 октябрия (2 листопада).
23. Жаботинський В. Про мови та инш. / В. Жаботинський // Рада. — 1911. — 5 феврия (18 лютого).
24. Жаботинський В. Фальсифікація школи / В. Жаботинський // Рада. — 1910. — 1

КНИГОЗНАВСТВО

декабря (14 грудня). 25. Животко А. Преса / А. Животко // Видавництва і преса // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. — К., 1995. — Т. 3. — С. 987 — 988. 26. ІР НБУВ, ф. 44. № 254. 27. ІР НБУВ, ф. 44. № 882. 28. ІР НБУВ, ф. 44. № 883. 29. ІР НБУВ, ф. 44. № 884. 30. Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України. (Друга половина ХІХ — перша чверть ХХ ст.). / І. В. Крупський. — Львів : Світ, 1995. 31. Лист Миколи Міхновського — адвоката присяжного / Микола Міхновський // Рада. — 18 октября (31 листопада). 32. Л. К-в. Євреї в Турції / Л. К-в. // Рада. — 1914. — 15 мая (28 травня). 33. Лозинський М. Українці і євреї / М. Лозинський // Рада. — 1910. — 12 августа (25 серпня). 34. Майорський. Заклади союзу / Майорський // Рада. — 1908. — 23 сентября (6 листопада). 35. М. Г. Антисемітизм чи розумний національний егоїзм? / М. Г. // Рада. — 1908. — 5 августа (18 серпня). 36. М. З. Правда про єврейський погром у Києві / М. З. // Громадська думка. — 1906. — 24 травня. 37. М. Х. Гр. Вітте і єврейське питання / М. Х. // Громадська думка. — 1906. — 28 лютого. 38. М. Х. З'їзд євреїв / М. Х. // Громадська думка. — 1906. — 23 лютого. 39. Перебендя. Лист з Волині / Перебендя // Рада. — 1906. — 9 листопада. 40. Погром у Білостоку / Ф. Матушевський // Громадська думка. — 1906. — 6 червня. 41. Редакційне зауваження / М. Павловський // Рада. — 1908. — 19 сентября (2 жовтня). 42. Росьовий Ст. До українсько-єврейських відносин / Ст. Росьовий // Рада. — 1908. — 21 сентября (4 листопада). 43. Рада. — 1907. — 14 червня. 44. Рада. — 1907. — 16 червня. 45. Рада. — 1907. — 17 червня. 46. Романович Н. «Ні елін, ні іудей» / Н. Романович // Рада. — 1912. — 13 (26) липня (юля). 47. Там само. — 1912. — 15 (28) липня (юля). 48. Там само. — 1912. — 17 (юля). 49. Там само. — 1912. — 18 юля. 50. Русова С. На старому Сході / С. Русова // Рада. — 1913. — 4 юля (16 липня). 51. Справа про вбивство Ющинського. Суд совисти / М. Павловський // Рада. — 1913. — 29 октября (11 листопада). 52. Сьогобічний Г. Чорносотенна брехня / Г. Сьогобічний // Рада. — 1906. — 15 вересня (сентября). 53. Статистика національностей та віросповіданців у Галичині / М. Павловський // Рада. — 1908. — 8 мая (21 травня). 54. Сьогобічний Гр. До єврейського питання / Гр. Сьогобічний // Рада. — 1908. — 4 юня (17 липня). 55. У Києві. До вислання студентів-євреїв / М. Павловський // Рада. — 1907. — 16 декабря. 56. Українство і єврейська справа / М. Павловський // Рада. 1908. — № 208. (12 сентября (25 вересня)). 57. Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917). У 2-х т. / Є. Чикаленко. — К. : Темпора, 2004. — Т. 1. — 416 с. 58. Щеголев С. Н. Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма / С. Н. Щеголев. — К. : Типография т-ва И. Н. Кушнарёв и К, 1912. — 512 с. 59. Ю. Б. Справа Бейліса і польсько-єврейський конфлікт (Лист з Варшави) / Ю. Б. // Рада. — 1913. — 12 октября (25 жовтня). 60. Юрій Б. З подій польсько-єврейського конфлікту / Юрій Б. // Рада. — 1914. — 4 января (17 січня). 61. Яринович А. Польсько-єврейський конфлікт / А. Яринович // Рада. — 1913. — 11 сентября (24 вересня). 62. Яринович А. По авторитету М. Костомарова / А. Яринович // Рада. — 1913. — 13 октября (26 жовтня).

Рецензент — Ж. М. Ковба,
к.і.н., доцент, НТУУ «КПІ»

Надійшла до редакції 09.03.10